

Позиція польського емігрантського уряду в українському питанні як фактор ескалації напруженості у польсько-українських відносинах періоду Другої світової війни

Насамперед привертає увагу та обставина, що польсько-українська різанина розпочалася не в 1941 чи навіть 1942 р., а влітку 1943-го.

Офіційна історіографія УПА датує перші бої українських повстанців кінцем лютого – початком березня 1943 р., об'єктами нападу стали нацистські гарнізони та радянське партизанське підпілля. Польські мешканці західноукраїнських земель ставали жертвами цих дій лише опосередковано – як члени прорадянських підпільних структур чи учасники польських поліційних формувань.

Офіційний наказ крайового провідника на ПЗУЗ Д. Клячківського (з січня 1942 р.) щодо поляків з'явився лише у червні 1943 р. А уже 29–30 червня завдано потужних ударів по кількох польських селах, 11 липня дійшло до небаченої доти масової акції – майже водночас було атаковано понад 100 польських поселень. Поляки, як свідчать архівні документи, не залишалися безвольними жертвами цієї агресії, але й – у міру власних сил і можливостей – чинили збройні у відповідь, атакуючи українські хутори та села, знищуючи уже їхнє цивільне населення.

Основним фактором, що зумовив своєрідну зміну віх – переключення агресії українських повстанців із «совєтів» і «німців» на до того часу неактуальних «поляків» – деякі сучасні історики намагаються пояснити тією обставиною, що навесні 1943 р. УПА суттєво поповнила свої ряди за рахунок української допоміжної поліції, яка вийшла з німецького підпорядкування та перейшла у підпілля. Німці, в свою чергу, нібито почали повсюдно замінити українські поліційні структури польськими, що й зумовило напругу в польсько-українських стосунках – новонабрані поляки-поліцейські вислужувалися перед німецьким господарем, заодно пригадуючи українцям дійсні чи уявні кривди осені 1939 – початку 1943 рр.

На нашу думку, це дещо спрощений підхід, який не розкриває справжніх причин вибуху конфлікту.

Навіть арешт С. Бандери (липень 1941 р.) та його ув'язнення в німецькому Заксенгаузені особливо не позначився на українсько-німецьких стосунках. Представники «герренфольку» й далі мали українських націоналістів за слухняне знаряддя своєї східної політики, натомість оунівці обох відламів продовжували мріяти про зміну настроїв у вищому німецькому керівництві. Вони переконували своїх прихильників, що рано чи пізно німці зрозуміють, що боротися з росіянами без української підтримки не зможуть. Тоді й настане час повернутися до питання

про українську державність, проголошену 30 червня 1941 р. й розігнану німецькими властями уже на початку липня того ж року.

Не будемо говорити про політичну наївність таких підходів (хоча у деяких випадках, як-от у Чехословаччині та Югославії, гітлерівці діяли за принципом *Divide et impera*, підтримуючи маріонеткові уряди словака Йозефа Тісо та хорвата Анте Павеліча проти, відповідно, чеського та сербського державотворчих етносів).

Що ж змінилось улітку 1943 р.? Чому українська поліція дружно пішла в ліси, вливаючись до загонів ще нечисельної УПА?

Керівництво ОУН (б), на відміну від мельниківського відламу, прийшло до висновку, що німецька перемога на Східному фронті, яка ще наприкінці 1942 р. здавалася неминучою, не просто відкладається, а стає реально неможливою. Проте радянська звитяга над німцями, без найменшого сумніву, коштуватиме «советам» величезних жертв, і на післявоєнній мирній конференції умови Східній Європі диктуватимуть Західні Союзники – Англія, США, можливо, Франція. Тобто, повториться ситуація з Першою світовою війною, після якої територіальні межі післявоєнних східноєвропейських держав визначатимуть новітні Вільсони, Ллойд-Джорджі та Пуанкаре – лідери західних демократій.

У 1917 р. глави відразу двох урядів світу виступили з лозунгом права націй на самовизначення аж до державного відокремлення. Першим (у якості керівника держави) став В. Вільсон, другим – В. Ленін.

Ідея права націй на самовизначення, висловлена президентом США Вудро Вільсоном у відомих «14 пунктах», була доповнена і розвинута у т. зв. «чотирьох пунктах» з президентського Послання Конгресу 11 лютого 1918 р. Висловлювалося тверде переконання, що «народи і провінції не повинні піддаватися продажу, як прості товари, чи бути пішаками у грі, навіть якби це була навіки скомпрометована гра рівноваги (Великих) Держав» (пункт 16); усі урегулювання територіальних питань повинні, навпаки, відбуватися з урахуванням інтересів самого населення, а не за принципом вдоволення інтересів держав, що ведуть спір (пункт 17); усі національні вимоги підлягають вдоволенню, у міру можливостей, не увіковічуючи за давнених суперечок і не розпочинаючи нової ворожнечі, яка може загрожувати загальному спокою (пункт 18). Згодом у промові в Маунт-Верноні 4 липня 1918 р. президент Вільсон додав, що «усі питання, включаючи й територіальні, повинні регулюватися на основі принципу вільного схвалення з боку самого безпосередньо зацікавленого населення», чим чітко і визначено встановлювалося право самовизначення націй [9, 64–65].

Було б помилкою не бачити за велемовними деклараціями тогочасного американського президента банальні державні інтереси США й американських монополій. Справедлива в своїй основі вимога права націй на самовизначення слугувала універсальною відмичкою до раніше недоступних Вашингтону колоніальних імперій: як володінь ворожих держав, так і своїх ситуативних союзників.

Під тиском американців Версальська конференція активно застосувала принцип самовизначення націй у якості дієвого інструменту при встановленні деяких післявоєнних кордонів (Сілезія, Ейпен, Мальмеді тощо). Разом із тим у багатьох випадках на вимогу зацікавлених держав вказаний принцип був проігнорований. Наприклад, румунська делегація протестувала проти можливості проведення плебісциту у Бессарабії. Вона посилялася на те, що автохтонне, нібито румунське населення й так складає більшість. Франція не хотіла проведення плебісциту у Ельзас-Лотарінгії, обґрунтовано побоюючись, що голоси приблизно 300 тис. німецьких переселенців (із 1870 по 1914 рр.) дадуть надто великий відсоток бажаючих залишитись у складі Німеччини [12, 92] тощо.

За умовами Версальського миру Німеччина визнала незалежність Польщі та відмовилася на її користь від деяких районів Померанії, Познані, більшої частини Західної Пруссії та частини Східної Пруссії. Питання про Верхню Сілезію мало вирішуватися плебісцитом.

Сілезький плебісцит, який проходив в умовах польського терору щодо німецького населення (з 1 200 учасників плебісциту близько 200 тис. становили німці, народжені у Сілезії, але змушені на час його проведення рятуватися втечею), приніс не зовсім прийнятний для Великих Держав і Польщі результат. 20 березня 1921 р. 60 % голосів учасників плебісциту було подано на користь збереження Сілезії у складі Німеччини. Рада послів Антанти справедливо витлумачила його підсумки таким чином, що до Польщі мали би відійти усього два повіти – Рибніцький і Пщинський. Проте в результаті так званого третього сілезького повстання і застосування брутальної сили проти цивільного населення, яка зумовила нову масову втечу німців з Верхньої Сілезії, промислові райони останньої були згодом розділені між Польщею та Німеччиною приблизно навпіл. До Польщі відійшли 6 повітів (29 % території) з 996 тис. населення (46 %), у т. ч. 250 тис. німців.

Силові методи поляків при проведенні плебісциту були поширеним явищем. Про польську «активність» у Верхній Сілезії з великим гонором розповідає у своїх спогадах учасник трьох «сілезьких повстань» Ф. Качмарек (1889–1965 рр.). Коли німецький майстер Брестер нерозважно назвав поляка Яна Павліка «польською свинею», розлючений польський натовп потягнув його «до шибениці». Завдяки втручання самого Качмарека, Брестер «обійшовся» побиттям «по морді» до неприємного стану [16, 107]. Найцікавіше, що містечко Карб, де урядовав Ф. Качмарек, за плебісцитом 1921 р. відійшло до Німеччини, очевидно, з причини відчутного переважання німецького населення.

Проте навіть терор не дав сподіваного результату. Тоді в практиці роботи Версальської конференції інститут плебісциту був підданий своєму першому, «удосконаленню». Проведений у Верхній (Опольській) Сілезії у березні 1921 р. плебісцит, який ставив на меті визначити польський чи німецький державний статус вказаної території, дав 59,6 % голосів тих, що висловилися за залишення у

складі Німеччини. Польща, невдоволена таким підсумком опитування населення, звернулася до Ради послів за підтримкою. Та, у свою чергу, передала питання до Ради Ліги націй, щоб з'ясувати, чи є, на її думку, відповідним із Версальським трактатом поділ території плебісциту на кілька (дві) частин. Відповідь виявилася ствердною, після чого рішення Великих Держав завершено поділ Верхньої Сілезії [10, 163]. Тим самим в інтересах однієї держави (Польщі) здійснено відступ від попередньо встановлених умов плебісциту, за якими однозначно мала бути визначена державна приналежність усієї території, на якій проводилось опитування.

Побіжно відзначимо, що протягом міжвоєнного (1918–1939 рр.) періоду право націй на самовизначення визнавалося більшістю суб'єктів міжнародного права лише у тому випадку, якщо це служило їх національним інтересам. Наприклад, СРСР уже від 1920 р. вимагав у Польщі проведення плебісциту у Східній Галичині, але категорично відмовлявся від ідеї опитування населення у Східній Карелії, висунутої у 1923 р. урядом Фінляндії [3, 727]. Польща, використавши плебісцит (у поєднанні з терором проти місцевого німецького населення) у Сілезії, і чути не хотіла про опитування мешканців Кресів Всходніх. Проте вже у 1938 р. Варшава висловилася за проведення плебісциту на користь свого союзника Угорщини у Карпатській Україні, оскільки існування навіть напівнезалежного українського державного утворення було нібито не в інтересах тогочасної Польщі.

Подумки поставимо себе на місце провідників націоналістичного підпілля, зробивши при цьому одну суттєву обмовку, а саме: помірковані українські діячі, як-от Кость Левицький та інші публічні політики міжвоєнної доби, були усунуті радянським режимом. Інші ж, як Володимир Кубійович і його «команда» з УЦК, виявили цілковиту політичну імпотенцію, тримаючись одного разу обраного вектора дій до кінця. Поговоримо про тих, хто десятки років таврувався як «бандеровці». Що повинні були думати і планувати вони в конкретно-історичних умовах середини 1943 р.?

Отже, попередній історичний досвід підказував їм, що доля післявоєнної Європи та її внутрішніх кордонів вирішуватиметься на післявоєнній конференції. Домінуватимуть на ній держави, що належать до буржуазно-демократичного табору – Сполучені Штати Америки, Англія, Франція. Росія (СРСР), навіть узявши участь у конференції, буде ослаблена війною настільки, що користуватиметься лише дорадчим голосом (не забуваймо, що йдеться про 1943 р., коли мало хто брав на себе сміливість передбачити наслідки розвитку подій наступних років).

Виглядало вірогідним, що сторони при визначенні післявоєнних європейських кордонів знову вдадуться до знаряддя плебісциту. Втім, лише за умови, що не буде йтися про домінантного учасника мирних переговорів (нагадаємо, що Франція у Версалі зуміла відкинути ідею проведення плебісциту в Ельзас-Лотарінгії, а Румунія – у Бессарабії). «Сильна» Польща на цих евентуальних переговорах могла б виступити проти плебісциту на її територіях, уже визнаних західними

союзниками після Першої світової війни.

Польська брутальна поведінка під час плебісциту 1920 р. в Сілезії демонструвала, що право сильного можна застосовувати і в разі проведення плебісциту – чи то шляхом насильного вигнання небажаного елемента з територій, на яких здійснюватиметься плебісцит, чи то засобами тиску на провідних учасників післявоєнної конференції.

Отже, слід було «повчитись» у поляків і забезпечити, принаймні, одну з двох умов постанови незалежної Української держави в справедливих – етнографічних – кордонах.

Або лояльність післявоєнних властей Польщі до сценарію мирного, неупередженого, демократичного плебісциту – без насильства, шахрайств і махінацій. Отримавши такого роду гарантії, українська сторона мала б усі підстави сподіватися на бажаний для себе результат. За підрахунками львівського історика С. Макарчука, зробленими на основі підсумків польського перепису населення 1931 р., на території Західної Волині й історичної Галичини проживали 4 750 634 українців (62,17 %), 1 967 582 поляків (25,75 %), 775 067 євреїв (10,14 %), 78 265 німців (1,02 %) і т. д. [6, 148]. Очевидно, що українська більшість проголосувала б за українське майбутнє регіону. Втім, було набагато менше підстав припустити, що польські власті дотримуватимуться правил fair play, про що мова піде нижче.

Або ж створити таку ситуацію де-факто, за якої б насильство, шахрайства та махінації польської сторони жодним чином не вплинули б на підсумок плебісциту.

Недавній історичний досвід підказував українським націоналістам, що сподіватися на польську добру волю в питанні міждержавних кордонів було б не виправданим оптимізмом.

У Версалі Польща прийняла на себе зобов'язання надати місцевому населенню Західної України автономію, але, як відомо, так ніколи його і не виконала. Це має принципове значення. Надамо слово львівському історичу М. Швагуляку щодо міжнародного визнання кордонів: «Воно визнавалося за рішенням Ради Амбасадорів з умовою надання Східній Галичині автономії. (...) Українське суспільство сприйняло цей пункт про автономію як обов'язковий і тому до 1939 р. домінувала думка, що Польща не виконує взяті на себе зобов'язання» [8, 210].

Втім, 13 вересня 1934 р. міністр закордонних справ Польщі, полковник Бек в односторонньому порядку оголосив Лізі націй про те, що його уряд прийняв рішення повністю відмовитися від подальшого співробітництва з міжнародними організаціями, які до цього часу спостерігали за впровадженням польської системи захисту національних меншин [19, 23].

Відомі слова Євгена Петрушевича, виголошені ним у 1923 р. на засіданні Ліги Націй: «Самими голослівними заявами і протестами, самим пасивним чеканням на ласку світу український нарід нічого не досягне, коли не докаже своєї волі до державної незалежності активною боротьбою» [4, 184]. Тим самим колишній

диктатор ЗУНР дав зрозуміти усьому світові, що західноукраїнське питання далеко не вичерпане.

Після т. зв. вересневої катастрофи польські політичні кола створили який у територіальних питаннях відразу ж став на позиції «Навіть гудзика з плаща не віддамо нікому – ні німцям, ні советам».

Напад гітлерівської Німеччини на СРСР збудив надії польських емігрантських кіл на відновлення польської державності у її довоєнних кордонах. Уже 23 червня 1941 року генерал В. Сікорський, голова польського уряду в екзилі, виступив із вимогою повернутися до кордонів, установлених Ризьким договором 18 березня 1921 р. і визнаних Радою послів 15 березня 1923 р. Цей виступ В. Сікорського наступного дня був зі скороченнями викладений у радянській пресі [7]. Польський прем'єр так сформулював свої очікування: «Ми можемо припустити, що Росія анулює пакт 1939 р. і що це логічно приведе нас на позиції, визначені у Ризькому договорі в березні 1921 р. Політичне і моральне враження від такого акту буде просто вражаючим» [17, 552].

У наказі Звйонзку Валькі Збройней (ЗВЗ) від 25/26 червня 1941 р. польський емігрантський уряд наказав активізувати діяльність. У документі говорилося, що заміна однієї окупації іншою не повинна вплинути на засади конспіративної роботи. Коменданти обшарів та округів розпочали організаційне формування військових підрозділів ЗВЗ на теренах колишньої Східної Польщі.

В окуповану Польщу представниками емігрантського уряду було направлено послання, у якому відзначалося, що і після нападу Німеччини на СРСР лондонський уряд в екзилі не бачить можливості «вв'язуватися у співробітництво» з Радянським Союзом [5, 28].

Важливим «досягненням» Головної команди ЗВЗ стало створення т. зв. *Wachlarza* (з пол. – «коло», «круг») – диверсійної організації, мета якої – операції на території між східним кордоном Польщі та р. Дніпром. Завдання їй особисто поставив Головнокомандуючий АК, генерал Грот у своєму Операційному рапорті за № 154. Так звана «сфера В» була поділена на 5 напрямків: 1-й – Львів – Тернопіль – Проскурів – Вінниця – Жмеринка – Дніпропетровськ; напрямок 2: Рівне – Звягіль – Житомир – Київ. Інші три напрямки йшли на Білорусію, маючи кінцевими пунктами Гомель, Оршу та Полоцьк [14, 90; 11, 20–21].

30 липня 1941 р. після майже трьох тижнів переговорів і консультацій була підписана польсько-радянська Угода про допомогу у війні проти гітлерівської Німеччини та про відновлення дипломатичних відносин. У першій статті говорилося, що уряд СРСР вважає недійсними радянсько-німецькі договори 1939–1940 рр. Польський уряд, зі свого боку, зобов'язався не вступати до жодного союзу, спрямованого проти СРСР.

Під час підписання цієї угоди польський та англійський уряди обмінялися нотами. Незважаючи на те, що англійська нота була витримана у редакції, погодженій послом Англії в СРСР С. Кріппсом з радянським урядом, генерал

В. Сікорський негайно заявив, що мова йде про англійську підтримку відновлення довоєнних кордонів Польщі [15, 32].

Зглядати протиріччя мали радянсько-польські переговори у Москві на початку грудня 1941 р. Вважається, що саме тоді радянська сторона вперше запропонувала польському уряду в екзилі свою підтримку у поверненні «споконвічно польських земель», захоплених і германізованих у XII–XVIII ст., в разі його згоди на польсько-радянський кордон, установлений на основі лінії Керзона. Як відомо, Польща приєднала західноукраїнські землі (Галицько-Волинське князівство) після смерті Юрія II у 1340 р. Якщо поляки поставили питання про передачу післявоєнній Польщі населених переважно німцями територій Сілезії, Східної Пруссії та ін. (після війни з т. зв. «земель одзисканих» було депортовано понад 8 млн німців при власне польському місцевому населенні ледь більше 1 млн) під приводом своїх історичних прав, то логічно, що Київ і Москва теж мали підстави нагадати світові про власні історичні права.

За підсумками московських переговорів 3–4 грудня 1941 р. була підписана Декларація про дружбу і взаємодопомогу. Питання про кордони знову залишилося замовчаним, але п. 3 вказаної Декларації передбачав, що «після переможної війни (...) завданням союзних держав стане забезпечення міцного і справедливого миру. Це може бути досягнуто лише новою організацією міжнародних відносин, заснованій на об'єднанні демократичних держав у міцний союз. При створенні такої організації вирішальним моментом повинна бути повага до міжнародного права» [2, 192]. У це формулювання сторони, схоже, вкладали абсолютно протилежний зміст. Поляки під «повагою до міжнародного права» розуміли принцип недопустимості насильної зміни лінії існуючих міждержавних кордонів у односторонньому порядку, Москва – «право націй на самовизначення» у власній інтерпретації.

За браком місця опустимо усі антирадянські (й антиукраїнські) випадки польських емігрантських урядів В. Сікорського та С. Міколайчика у 1942 – вересні 1944 рр. Нагадаємо лише, що уже 16 березня 1943 р. радянський посол у Вашингтоні зробив заяву, що СРСР згодний із передачею після війни Східної Пруссії Польщі [17, 41]. Проте утримати польських політиків від подальших недружніх кроків цим не вдалося.

Вкажемо, що уперше готовність до змін польська сторона (прем'єр С. Міколайчик) продемонструвала – під тиском Великобританії та, меншою мірою, США – аж у ході Московських переговорів у жовтні 1944 р. – тобто, більше ніж через рік після початку Волинської трагедії. До того ж, навіть у цьому випадку йшлося про територіальні поступки «советам», але аж ніяк не українцям.

Прем'єр Міколайчик, виступаючи перед членами свого кабінету після повернення з Москви, зробив спробу пояснити англійський (та американський) тиск у питанні про східний кордон Польщі тим, що свого часу у Тегерані лідери західних держав були змушені піти на поступки Росії. Причина поступливості

Рузвельта і Черчілля, на думку Міколайчика, – їх занепокоєння можливістю сепаратного миру Радянського Союзу з Гітлером. У Москві Сталін лише представив вексель, підписаний союзниками у Тегерані. Вважаємо, що тут С. Міколайчик прозоро натякав, що щойно як тільки ситуація на фронті з Німеччиною зміниться на краще, можна чекати перемін і в політиці Лондона та Вашингтона.

Втім, своїх колег він так і не переконав. 23 листопада 1944 р. на засіданні Кабінету Міністрів С. Міколайчик був змушений зректися посади глави уряду. Його наступником став діяч ППС Т. Арцишевський. Новий емігрантський уряд не лише не відмовився від боротьби за Львів, але й не погоджувався з можливістю втрати будь-яких «зем всходніх» узагалі.

3 листопада 1944 р. уряд Т. Арцишевського оголосив радянські пропозиції неприйнятними [18, 312]. Він встав на абсолютно нереалістичні позиції утримання «ризьких» кордонів 1921 р. і перебував у повній ізоляції. У Черчілль відмовився від постійних контактів із усіма його членами, чим, зокрема, фаворизував С. Міколайчика в очах поміркованої частини польської політичної еміграції.

17 лютого 1945 р. у відповідь на телеграму Ф. Рузвельта про підсумки Ялтинської конференції Т. Арцишевський писав: «З цього приводу я вважаю своїм обов'язком оголосити, що резолюції Кримської конференції, (у тому вигляді) як вони були опубліковані, були розцінені усіма поляками як новий розділ Польщі і як передача її під радянський протекторат. Усупереч усьому, польський народ глибоко переконаний, що це не остаточне вирішення польської проблеми, і я продовжую зберігати надію на Ваші, пане Президент, глибокі симпатії Польщі і на те, що Ви виступаєте твердим захисником ідеалів свободи і справедливості» [13, 523].

Як уже вказувалось, особливі надії усі учасники польсько-українського конфлікту покладали на післявоєнну мирну конференцію, яка мала визначити післявоєнні кордони в Європі. Влітку 1945 р. в українських націоналістів не було жодних шансів на міжнародно-правове визнання української незалежності. Натомість польський емігрантський уряд Т. Арцишевського не виявляв жодних ознак пом'якшення своєї первісної позиції в питаннях східних кордонів.

Підтримавши у Потсдамі делегацію Польського уряду національної єдності в питаннях західних кордонів Польщі (з Німеччиною), Москва забезпечила його лояльність у питанні свого західного кордону (на українському та білоруському відтинках) із Польщею.

Натомість уряд Т. Арцишевського висловив своє невдоволення рішеннями, прийнятими у Потсдамі. 14 серпня 1945 р. у документі з претензійною назвою «Заява польського уряду, протестуючого проти пограння принципів свободи і рівності націй в резолюціях Потсдамської конференції», стверджувалося, що «три Великі Держави на переговорах у Потсдамі прийняли резолюції, що стосуються долі інших держав, і присвоїли собі виключне право реорганізації Європи уздовж

рубежів, ними самими визначених» [13, 637].

В українсько-польському міжетнічному конфлікті 1943–1946 рр. польська сторона претендує на роль односторонньої жертви українських націоналістів. Скептично ставлячись до самої думки про нібито беззахисність поляків як етносу (історія дає чимало яскравих прикладів польської непідлеглості зовнішнім впливам, героїзму та жертвності польського вояка і громадянина), мусимо об'єктивно вказати й на ту обставину, що гострота українсько-польського протистояння диктувалася не лише українською, але й польською безкомпромісністю в питанні післявоєнних кордонів.

Завдання нинішніх поколінь полягає у тому, аби не дати повторитися трагедії, зробити усе можливе, щоб українсько-польські стосунки ніколи навіть не наближалися до кривавої межі 1943–1946 рр. У цьому контексті найбільш перспективною бачиться формула, уже вироблена сторонами в ході попередніх наукових та політичних дискусій: вибачаємо і просимо вибачення.

Список використаних джерел і літератури

1. Вевюра Б. Польсько-германская граница и международное право / Б. Вевюра. – М. : Изд. Иностранной л-ры, 1959. – 240 с.
2. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны: В 3-х т. Т. 1. 22 июня 1941 – 31 декабря 1943. – М. : Госполитиздат, 1946. – 803 с.
3. Внешняя политика СССР. Сборник документов. Для служебного пользования. Том II (1921–1924 гг.) / отв. ред. С. А. Лозовский. – М. : Высшая партийная школа при ЦК ВКП (б), 1944. – 979 с.
4. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України: навч. посіб. / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик. – К. : Атіка, 2001. – 320 с.
5. Куц Е. Р. Борьба СССР за демократическое решение польского вопроса, 1941–1945. / Е. Р. Куц. – К. : Наукова думка, 1984. – 151 с.
6. Макарчук С.А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. – Львов: Издательство Львовского университета, 1983. – 256 с.
7. Правда. – 24 июня. – 1941.
8. Україна–Польща: важкі питання. Том 1–2 // Матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках». Варшава, 22–24 травня 1997 р. – Варшава : Turysa, 1998. – 245 с.
9. Фердросс А. Международное право / пер. с нем. – М. : Иностранная л-ра, 1959. – 652 с.
10. Berezowski C., Libera K., Goralczyk W. Prawo miedzynarodowe publiczne / pod red. Ceserego Berezowskiego. – Warszawa : Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, 1962. – 520 s.
11. Chlebowski C. Wachlarz. Monografia wydzielonej organizacji dywersyjnej Armii Krajowej. Wrzesien 1941 – marzec 1943 . – Warszawa : Instytut Wydawniczy PAX, 1983. – 353 s.
12. Cobban A. The National State and National Self-Determination. – New-York : Thomas J. Crowel Co, 1969. – 318 p.
13. Documents on Polish-Soviet Relations. 1939–1945. Vol. II. Edited by General Sikorski Historical Institute. – London : Heinemann, 1967. – 866 p.
14. Eberhardt P. Polska granica wshodnia 1939–1945. – Warszawa, [s.a] : Editions spotkania. – 223 s, mapy.
15. Feis H. Churchill, Roosevelt, Stalin: The War They Aged and the Peace They Sought. – Princeton, NJ : Princeton University Press, 1957. – 692 p.
16. Kaczmarek Franciszek. Polska Barborka // Karta, 30, 2000. – s. 106–112.
17. Langer W. & Gleason E. The Undeclared War. 1940–1941. – New York : Council of Foreign Relations,

Inc., 1953. – 963 p.

18. Rozek Edward. Allied Wartime Diplomacy. A Pattern in Poland. – New York : John Willy & Sons, Inc., 1958 – 481 p.

19. Shotwell James, Laserson Max. Poland and Russia. Second printing. – New York : Kings Crown Press, 1945. – VI, 114 p.

Роман Кутовий
(Луцьк)

Позиція польського підпілля на переговорах з ОУН (Б) весною 1943 р. крізь призму причин «Волинської трагедії»

Цього року виповнюється 70-ті роковини апогею українсько-польського міжнародного збройного конфлікту (УПМЗК) на Волині під час Другої світової війни. Волинська трагедія знову стала предметом підвищеної уваги українського та польського суспільств, актуальною темою у засобах масової інформації [8, 14, 15; 9, 15]. Дослідники отримали нагоду ознайомити широкі кола громадськості з найновішими результатами пошуків документів і матеріалів, вивчення й осмислення історії двох сусідніх народів.

Серед важливих і дискусійних тем УПМЗК надалі залишається питання початку збройної фази міжнародного протистояння на Волині, проникливо та слушно виокремлене професором Я. Грицаком як ключове і пробне в утворенні УПА [2, 13]. Воно було висвітлене нами в окремій статті [5]. Це питання варто також розглянути у ширшому контексті політики ОУН Бандери та польського еміграційного уряду, зокрема у дипломатичних стосунках двох сторін.

У той самий час, як на Волині УПА розгортала антипольський фронт, Головний провід (ГП) почав у березні 1943 р. черговий тур переговорів із Армією крайовою (АК). Контакти українського та польського самостійницьких підпілля знайшли загальне й детальне висвітлення в багатьох публікаціях [1, 127–137; 4, 161–202; 7]. Ми проаналізуємо позицію польської сторони у відповідь на зовнішньополітичні ініціативи ОУН (Б).

Про серйозність намірів бандерівської верхівки свідчить особа делегованого на переговори представника. Ним став Зиновій Матла, псевдо «Дніпровий», член Проводу, пізніше (з 13 квітня і до свого арешту німцями) був обраний до складу новоствореного бюро (тріумвірату) Проводу організації, учасник II і III конференцій [3, 33, 36, 45]. Є дані про зустрічі та розмови 4, 14, 30 березня і 4 квітня.

Передбачення близької національної революції і резигнація зі ставки на Німеччину змушували центральний Провід навесні 1943 р. інтенсифікувати переговори з АК, йти на певні, хоч багато в чому позірні й тактичні, поступки. Дніпровий визнав міжнародну ізоляцію, фактично зовнішньополітичну